

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 54
2015

FUND OG FORSKNING

Bind 54

2015

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 54
2015

With summaries

KØBENHAVN 2015
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget se s. 600.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek

Om titelvignetten se s. 356.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion:

John T. Lauridsen
Ivan Boserup
Jakob K. Meile

Billedredaktion:

Lene Eklund-Jürgensen

Redaktionsråd:

Else Marie Kofod
Erland Kolding Nielsen
Anne Ørbæk Jensen
Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Trykt på Munken Premium Cream 13, 115 g
Dette papir overholder de i ISO 9706:1998
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob K. Meile

Tryk og indbinding: Bording ½
Printed in Livonia
Oplag: 500 eks.

ISSN 0069-9896
ISBN 978-87-7023-136-7

UDLÆNDINGES REJSER I DANMARK INDTIL ÅR 1700

En bibliografisk fortegnelse ved Harald Ilsøe (1963)

Bidrag til en ajourføring

AF

HARALD ILSØE

Tilføjelserne beror på, hvad der løbende er noteret af dels litteratur, som er oversat i bibliografien, dels litteratur udkommet efter 1963. Flere henvisninger skyldes meddelelser fra venlige kolleger. Kun få oplysninger er indsamlet efter ca. 1990, og der er ikke tale om noget systematisk forsøg på en ajourføring. Som det fremgår, er det i et par tilfælde ikke lykkedes at følge et spor til bunds.

Nytilkomne rejseskildringer er anført på deres plads i den kronologiske nummerrækkefølge med det foregående nummer plus et bogstav.

I ALMINDELIGHED

I den forløbne tid er der fremkommet en omfattende litteratur om rejseberetningerne som kilde, genre og kulturhistorisk fænomen. Der henvises her blot til *Reiseberichte als Quellen europäischer Kulturgeschichte*, hrsg. von Antoni Maczak und Hans Jürgen Teuteberg (Wolfenbütteler Forschungen, Band 21), Wolfenbüttel 1982, og *Der Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*, hrsg. von Peter J. Brenner, Frankfurt am Main 1989. Begge er med talrige litteraturhenvisninger.

Om rejseforholdene i Danmark er udgivet flere bøger, hvori den historiske rejselitteratur er udnyttet, således Torben Topsøe-Jensen: *Ad hjulspor og landeveje*, København 1966, og Alfred Jeppesen: *Rejseliv i Danmark*, København 1978. Veje og ruter er systematisk kortlagt i Alex Wittendorffs disputats *Alvej og kongevej. Studier i samfærdselsforhold og vejenes topografi i det 16. og 17. århundrede*, København 1973. Af hidtil upåagtede rejseskildringer fra Danmark er det kun lykkedes at fremdrage et mindre antal, men bibliografiens udgivelse førte til, at Historisk Institut ved Københavns Universitet tog initiativet til kommenterede genudgivelser af de mest givende af skildringerne fra årene 1586-1600, se herom *Danske Magazin*, 8. rk. V, 1981. s. 85f. og nedenfor nr. 13, 15, 18, 26 og 29.

Rejseskildringer, der også vedrører Norge, er udførligt bibliograferet i opdateringer til 1969 og 1985 i Eiler H. Schiötz: *Itineraria Norvegica. A bibliography on foreigner's travels in Norway until 1900 / Utlendingers reiser i Norge. En bibliografi*, Oslo etc. 1970 + supplement Oslo 1986, nedenfor citeret som *Schiötz*.

Uddrag i oversættelse af en række rejseskildringer fra 1632 til 1702 er meddelt i Torben Glahn: *Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig* (Sønderjysk månedsskrift årg. 51, 1975, s. 238-45, 291-92, 347-49, 426-29, 470-71; årg. 52, 1976, s. 58-59, 240, 273, 460-66). Da de fleste af uddragene er små, citeres de ikke i det følgende. Der er tale om uddrag af nr. 44, 49, 56, 70, 78, 82, 90 og 93. Senest er der meddelt oplysninger om Rosenborg fundet i trykte og utrykte rejseskildringer i Jørgen Hein: *The Treasure Collection at Rosenborg Castle I*, København 2009, nedenfor citeret som *Hein*.

KRONOLOGISK BIBLIOGRAFI

CA. 870-900

Ottar og Wulfstan [1]

Ottar og Wulfstan: to rejsebeskrivelser fra vikingetiden, oversat og kommenteret af Ole Crumlin-Pedersen, Peter Sawyer og Christine E. Fell, Roskilde 1983. 74 s., ill.

Rejsebeskrivelserne er gengivet på oldengelsk og dansk.

1413

Ghillebert de Lannoy [4]

Litt.: Margaret Wade Labarge: *Ghillebert de Lannoy.: Burgundian Traveller. A fifteenth-century Flemish ambassador and pilgrim* (History today, vol. XXVI, 1976, s. 154-63).

1438-39

Laskaris Kananos [5]

Die Nordlandreise des Laskaris Kananos (Europa im XV. Jahrhundert von Byzantinern gesehen = Byzantinische Geschichtsschreiber II, Zweite Auflage, Graz / Wien / Köln 1965, s. 99-105).

Bibliogr.: *Schiötz* nr. 512.

1450

Michael Beheim

[6]

Die Gedichte des Michel Beheim. Nach der Heidelberger Hs. cpg 334 unter Heranziehung der Heidelberger Hs. cpg 321 und der Münchener Hs. cgm 291 sowie sämtlicher Teilhandschriften, hrsg. von Hans Gille und Ingeborg Spriewald. I-II (= Deutsche Texte des Mittelalters Bd. 60 + 64), Berlin 1968-70.

1516

Sigmund von Herberstein

[8]

Litt.: Danmarksrejsen til og med Slesvig er efter 1855-udgaven optrykt i: *Deutsche Literatur*, Reihe 25: *Deutsche Selbstzeugnisse*, Band 4: *Aus dem Zeitalter des Humanismus und der Reformation*, hrsg. von Marianne Beyer-Fröhlich, 1931, s. 160-63.

Bibliogr.: Om Herbersteins *Moscovia* jvf. *Schiötz* nr. 439.

1558

Friedrich ter Westen

[9a]

Som kansler fulgte Fr. ter Westen med på grev Edzard 2. af Ostfrieslands frierfærd til Sverige og har ført dagbog over rejseforløbet. Juni 1558 gik rejsen fra Gedser over København og Lund til hertug Erik i Kalmar og derfra til Stockholm. Sept. gik turen tilbage gennem Danmark over Lund og Malmø, sidstnævnte "eine feine stadt, hübscher von gebuwe alss Copenhagen", men for at træffe Christian 3. måtte selskabet rejse til Randers, og ruten gik da fra København over Roskilde, Kalundborg, Kerteminde, Odense, Middelfart, Vejle, Horsens og Århus. Hjemrejsen forløb over Århus, Kolding, Haderslev, Åbenrå, Flensborg, Rendsborg, Segeberg og Itzehoe. Med knap omtale af byerne og enkelte personer truffet undervejs.

Friedrich van Westen: *Itinerarium der reise unnd wiederreise ich inn Dennemarcken und Swedenreich gethaenn* (Konung Gustaf den förstes Registratur, 1558 (= Handlingar rörande Sveriges historia, Första serien, Bd. XXVIII), Sthlm 1914, s. 651-59).

Georg Hahn: *Das Tagebuch des Kanzlers ter Westen über die Schwedenreise Graf Edzards II von Ostfriesland im Jahre 1558*, Lüneburg 1988.

Kommenteret udgave; om Danmark s. 21-24 og 41-54; kort over rejseruten s. 2.

1567

Jacob von Beczec

[10a]

Som sendebud fra den tyske kejser foretog Jacob von Beczec nogle rejser til Danmark og Sverige 1567-1570 og har afgivet beretninger herom med redegørelser for rejseforløbet.

[Udgivet håndskrift på tysk i Nationalbiblioteket i Wien, Codex ms. nr. 9026 (Hist. prof. 106), fol.].

Litt.: Nærmere om beretningen fra 1567 i Nils Ahnlund: *Oljoberget och Ladugårdsgårde*, Sthlm 1924, s. 218ff og 245. Uddrag i oversættelse om et møde med Frederik 2. i skoven ved Esrum i *Fra Frederiksborg Amt*, Årbog 1965 (tr. 1966), s. 9, og vedr. rejseruterne gennem Sydsjælland i Alex Wittendorff: *Alvej og kongevej*, København 1973, s. 223f.

1582-83

Hertug Karl (9.) af Sverige

[12a]

Hertug Karl rejste nov.-dec. 1582 gennem Danmark og har i sine kalenderantegnelser noteret ruten. Ledsaget af nogle danske adelsmænd rejste han fra Ulvsbäck over Ängelholm, Helsingborg, Helsingør, København, Køge, Vindbyholt, "Sofieholm" og Maribo til Rødby og derfra over Femern til Holsten. I aug. 1583 mødtes han i Segeberg med Frederik 2. og hertug Ulrik af Mecklenburg og rejste så tilbage.

Calendaria Caroli IX, utg. av Adam Lewenhaupt, Sthlm 1903.

Om Danmarksreisen s. 14-16 og 22.

1584/1586

Fabian von Dohna

[12b]

Fabian von Dohna var en bror til den af Frederik 2. yndede borggreve Christopher von Dohna og stod i pfalzgreve Johan Casimirs tjeneste. Han besøgte broren i 1575 og kom atter til Danmark i forbindelse med skiftet efter broderens død 1584 og endnu engang i 1586 for bl.a. at få opsat et epitafium over ham i St. Knuds kirke i Odense. Han fortæller lidt om sit samvær med Frederik II, bl.a. under en udflugt til Skanør.

Die Selbstbiographie des Burggrafen Fabian zu Dohna, hrsg. von C. Krollmann, Leipzig 1905.

Om Danmarksbesøgene s. 9-10, (37), 48-49 og 59-60.

Litt.: *Fra Fyens Fortid*, udg. af Gustav Ludvig Wad, IV, København 1924, s. 184-85.

1586

Samuel Kiechel [13]

Samuel Kiechels rejse i Norden, ved Marton de Hartyani (Danske Magazin, 8. rk. V, 1981, s. 87-125).

Kommenteret udgave af rejsen fra Stade inclusive Sverigesrejsen og tilbageturen over Rostock, Stralsund og Greifswald til Anklam.

Litt.: Dansk gengivelse i Johannes Rørdam: *Med ekstrapost på Frederik d. II.s tid* (Roskilde Højskoles Aarsskrift, 1912, s. 17-36).

1589

Johann David Wunderer [15]

Johann David Wunderers "Reysse inn Dennemarckt" [1589] og sejladsskildring fra Riga til Travemünde 1590, ved Jørgen Steen Jensen (Danske Magazin, 8. rk. V, 1981, s. 126-49, ill.).

Kommenteret udgave, som inkluderer gengivelsen af en afskrift af Johan 3.s søartikler fra 1568-70.

Hans von Schweinichen [16]

Litt.: Jørgen Steen Jensen: *Hertug Hans den Yngre* (Fra Als og Sundeved, Bind 50), 1971, se reg. samt s. 160 note 90.

1590

Michael Franck [18]

Michael Franck: *Reise in das königreich Dännemarck* [1590], ved Marton de Hartyani (Danske Magazin, 8. rk. V, 1981, s. 151-201).

Kommenteret udgave af hele rejseskildringen med afgang fra Frankfurt an der Oder 29. april og tilbageturen over Rostock, Wismar og Lübeck til Hamburg, hvortil Franck ankom 6. juli 1590. Der sluttes 8. juli med en skildring "Von der königin aus Dannemark einzug in Hamburg".

1591

Georg Ludwig Frobenius [18a]

I sin selvbiografi fortæller den senere boghandler i Hamburg om en rejse, han foretog som ung magister fra Tyskland til Hven for at sætte sig ind i Tyge Brahes astronomiske

studier. I enkedronning Sofies følge kom han via Heiligenhafen og Rødby til Nykøbing og senere fra Landskrona til Hven, hvor han arbejdede en månedstid som student. Da Brahe stillede strenge betingelser for en egentlig læretid ved observatoriet, fandt han et påskud til at forlade øen og kom med et skib fra København til Stralsund.

Georg Ludwig Frobenius hos Tycho Brahe på Hven 15. maj – 29. jun. 1591, afskrevet [fra håndskrift i Det kongelige Bibliotek] af Bartlett R. Butler og J.R. Christiansen (Magasin fra Det kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket I, 4. årg. nr. 2, 1989, s. 51-57).

Oversættelse fra tysk til dansk med enkelte noter.

1592

Kristina, senere dronning af Sverige [19]

Litt.: Erik Wikland: *Elizabethan players in Sweden 1591-92*, 2. ed., Sthlm 1971, s. 60-65.

Michael Heberer von Bretten [20]

Biogr.: Hugo Fröhlich: *Johann Michael Heberer von Bretten* (Veröffentlichungen der Pfälzischen Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften in Speyer, 50), Speyer 1965.

Augustin von Mörsberg und Beffort [21]

Efter et ophold i England kom han over Hamburg til Sønderborg, hvor han opholdt sig en ugestid og fortæller enkeltheder om Hans den Yngre og hans hof. Derpå rejste han over Antvorskov og København til Nordsjælland, hvorfra han 3. juli 1592 i prins Christians følge besøgte Tyge Brahe på Hven. Videre satte han kurs mod Sverige og rejste over Helsingør til Skåne, hvor han inviteret af Jacob Krabbe overværede et bondebryllup i Skillinge og lod bruden tegne. Ca. 20. juli nåede han frem til hertug Karl (9.)s hof i Nyköping. Skildringen af et rejseforløb til Skotland og Norge er interpoleret og formentlig fiktion. Derimod er det vidnefast, at han nåede så langt som til Uppsala, men knap så sikkert, om en efterfølgende skildring af Lapland beror på selvsyn.

[Håndskriftet til rejseskildringen, der ansås for tabt, har vist sig at være bevaret, og rejsen til Norden er udgivet som:]

Reise durch die Nordischen Länder im Jahre 1592. Bericht des Augustin Freiherrn zu Mörsberg und Beffort St. Johanniter Ordens-Prior in Dänemark geschrieben den 1. April 1603, hrsg. von Carl-Heinrich Seebach, Neumünster 1980. 4to. 156 s., ill.

Om Danmark s. 16-61.

Litt.: Harald Ilsøe: *En malteserridder i Norden. Omkring Augustin von Mörsbergs rejseskildring 1592* (Plov og Pen. Festskrift til Svend Gissel 4. januar 1991, København 1991, s. 89-99 [med yderligere litteraturhenvisninger]).

1594

Jan van Doornik [24]

Anm.: Rejsedagbogen fra Danmark er også trykt i: *Oorkondenboek van het geslacht Doornick of Doorninck tot op 1813*, door P.N. v. Doorninck, Haarlem 1894, s. 322-27.

1596

Heinrich Reuss Posthumus [26]

Heinrich der Jüngere Reuss Posthumus: *Beschreybung der reyse in Dennemark* [1596], ved Jørgen Steen Jensen (Danske Magazin, 8. rk. V, 1981, s. 203-22, ill.).

Kommenteret genudgivelse af rejsen fra Halle til og med hjemkomsten til Gera.

1600

Herman von Zesterfleth [29]

Herman von Zesterfleths "Iter Danicum", 1600, ved Niels Finn Christiansen (Danske Magazin, 9. rk. I, 1997, s. 9-56, ill.).

Første fuldstændige og kommenterede udgave af denne latinske beretning.

1609

Anonym [30]

Litt.: Harald Ilsøe: *Drama i Thy* (Kronik i Politiken 23. juni 1964).

1611-12

Hieronymus Scheidt [30a]

Scheidt var fra Erfurt og tog som medlem af en flok lejesoldater på 200 mand til Danmark for at gøre tjeneste i Kalmarkrigen. Fra Rostock gik rejsen over Nykøbing, Vordingborg, Slangerup og Helsingør til mønstring i Halmstad. Der fortælles lidt om kampe med svenskerne, bl.a. ved Varberg, Nyløse (Nya Lödöse) og Elfsborg. Vinteren tilbragte han i garnison i Marstrand. På grund af sin fars død aftakkede han hos regimentschefen,

hertug Georg af Lüneburg, og vendte hjem til Erfurt, hvor han 1614 måtte konstatere, at kun 10 mand af de 200 var vendt hjem fra denne farlige rejse.

Hieronymus Scheidt: Kurtze und Warhafftige Beschreibung der Reise, Von Erffurdt aus Thüringen nach dem gewesenen gelobten Lande, und ... durch ... andere Oerther mehr, Erfurt 1615.

Om Danmark bl. iij-iv.

1614

Anonym

[31]

Litt.: Uddrag også i Martin Zeiller: *Neue Beschreibung der Königreiche Dennemarck vnnd Norwegen*, Ulm 1648, s. 156 (Frederiksborg) og s. 186-88 (Tøjhuset i København).

Anm.: En lignende rundrejse foretog Henrik Suhm fra Pommern samme år, men har næppe deltaget i det anonyme rejseselskab. Han fortæller, at han 12. marts 1614 "reiset mit meinem Oh[ei]m Carl von Jasmund zu Wasser nach Copenhagen, besahen ganz Dännemarck und giengen ferner zu Schiffe nach Emden ..." (Suhms selvbiografi i O.H. Moller: *Historische und Genealogische Nachricht von dem uralten adelichen Geschlecht derer von Zaum oder Suhm*, Flensburg 1775, s. 39-48).

1617

Petrus Jansonius (el. Janssonius)

[35]

Anden litt.: Om bogen og dens forfatter se Kari Tarkiainen i *Lychnos 1969-70*, Sthlm 1971, s. 97-106; jvf. om rejsedeltagerne *Lychnos 1971-72*, Sthlm 1973, s. 251f.

1618

Márton Szepesi Csombor

[36a]

Szepzi Csombor var leder af den protestantiske skole i byen Kassa, nu Košice i Slovakiet, og tog 1617-19 på vandring gennem det meste af Europa. I 1618 kom han fra Rostock til Danmark og nåede til København 23. april. Han besøgte først og fremmest Nordsjælland og Vestsjælland.

Europica Varietas avagy Szepsi Csombor Martón Lengyel, Mazur, Pruz, Dánia, Frisia, Hollandia, Zélandia, Anglia, Gallia, Német és Csehországban ... valo bujdosásában látott, hallott ... , Kassa 1620.

Anm.: Ifølge meddelelse fra afdød ungarsk bibliotekarkollega, der ligeledes har henvist til nedennævnte tidsskrift med en artikel om bogen og dens forfatter:

Litt.: *Magyar Csillag*, 1943, Bd. III, s. 625ff.

1622

Goske Wensin

[37a]

I anledning af et frieri fra den russiske zar blev Godske Wensin af hertugen af Gottorp april 1622 sendt til Danmark. Han modtoges af Christian 4. på Frederiksborg og fik forevist slottet og dets ladegårde. Derpå tog kongen ham med til København og foreviste bygningerne på Slotholmen, Tugt- og børnehuset samt den nye store ladegård med plads til 500 stk. kvæg. Om aftenen var han til taffel med musikalsk underholdning på Rosenborg.

[Utrykt rapport i Landesarchiv Schleswig].

Litt.: Jørgen Hein: *Zarens frieri* (Skalk, 1987, nr. 6, s. 12-15).

1634

Charles Ogier

[45]

Litt.: Den danske oversættelse, *Det store Bilager*, foreligger i fotografisk optryk 1967. – Ogiers omtale af Ole Worms museum er kommenteret i H.D. Schepelern: *Museum Wormianum*, Odense 1971, s. 158-60, og hans skildring af Rosenborg oversat til engelsk i Hein, s. 141f. – Om det franske gesandtskab se også Fr. Pułaski & L. Tomkiewicz: *La Mission de Claude de Mesme comte d'Avaux, ambassadeur extraordinaire en Pologne 1634-1636* (Documents relatifs aux rapports diplomatiques entre la France et la Pologne, 1), Paris 1937.

1638

Jacob Gerschow

[51]

Litt.: Uddrag på dansk i *Fra Als og Sundeved*, Hft. 43, Sønderborg 1964, s. 15-16.

1639

Johann von Hoverbeck

[51a]

For at undgå en forhøjelse af Øresundstolden sendte kurfyrsten af Brandenburg i juli 1639 Johann von Hoverbeck til Danmark. Et medlem af gesandtskabet har skildret rejsen i en dagbog. Efter ankomst med skib til Helsingør sættes kursen mod Glückstadt, hvor kongen opholdt sig. Ruten dertil gik over Frederiksborg, Roskilde osv. via Fyn over Årøsund til Haderslev, Flensborg, Rendsborg og Itzehoe. En ugestid efter audiensen 13. aug. gik rejsen hjemad over Hamburg. De fleste lokaliteter omtales med nogle knappe bemærkninger, men Frederiksborg og Roskilde domkirke beskrives udførligt. I tilgift nævnes spøgeri på Holckenhavn og en sagn om Starup kirke.

En rejse gennem Danmark på Christian IV.s tid. Johann von Hoverbecks besøg 1639 [i oversættelse fra tysk] ved Harald Ilsøe (Fra Frederiksborg Amt, Årbog 1965, trykt 1966, s. 7-17).

Biogr.: Max Hein: Johann von Hoverbeck. Ein Diplomatenleben aus der Zeit des grossen Kurfürsten, Königsberg 1925; s. 25 omtales den diplomatiske mission (men ikke dagbogen).

1642

Heinrich Meyer [56]

Litt.: Hans skildring af Rosenborg og til dels Frederiksborg er udgivet i *Hein*, s. 142f.

1644

D’Avaux? [59]

Anm.: Om Isaac de la Peyrères ophold i Danmark se Jean-Paul Oddos: *Recherches sur la vie et l’œuvre d’Isaac de La Peyrère*, Paris 1971-74, med omtale af hans kontakter med Ole Worm og Corfitz Ulfeldt samt et kort over rejseruten s. 58.

1649

G. Lengerke [61a]

Da Bengt Skytte okt. 1649 rejste til Danmark for at repræsentere dronning Kristina ved en prinsessedåb, var Lengerke med i det store følge og skrev en beretning om rejsen. Den gik fra Markaryd over Fagerhult, Örkeljunga (med overnatning i præstegården) og Engelholm til Helsingør og derfra til festlighederne i København. Hjemrejsen gik over Frederiksborg, Helsingør, Laholm og Halmstad. En af hans iagttagelser var: “Hvor H. Exe. kom till nattherberge eller reste på vägerna var folket til at bese herligheten så forsamblat, lika som till en allmänna marknadsplads”.

Ett kungligt barndop i Danmark 1649 ([Svensk] Historisk tidskrift, 17. årg., Sthlm 1897, s. 336-41).

Anm.: En svensk indberetning om Skyttes modtagelse ved grænsen og videre færdten til København m.v. er gengivet i *Samlinger til Danmarks Historie under Kong Frederik den Tredies Regiering*, udg. af P.W. Becker, I, København 1847, s. 22-23; om afrejsen s. 24.

1652

Pierre-Daniel Huet [63]

Biogr.: Léon Tolmer: *Pierre-Daniel Huet*, Bayeux 1949; om Danmarksrejsen s. 148-51; om Gottorp s. 160-61.

1653

Pierre-Martin de la Martinière

[65]

Bibliogr.: Schiötz nr. 563,

1654

Louis-Henri de Loménie

[70]

Biogr.: Vedr. Blondel se Mauclair et C. Vigoureux: Nicolas-François de Blondel, ingénieur et architecte du roi (1618-86), Laon [1938]; om Danmarksrejsen s. 58-60 [eksemplar i Kunstakademiets bibliotek].

1656

Ahasverus von Lehndorff

[70a]

Den unge preusser grev Lehndorff, der senere gik i dansk militærtjeneste, lagde på sin dannelsesrejse i juli 1656 vejen om ad Danmark. Ifølge hans dagbog ankom han fra Pillau til Dragør og besøgte København, Frederiksborg og Kronborg. Derpå sejlede han fra Helsingør til Holland. Han fandt den danske adel mindre kultiveret end den svenske og preussiske, men kvinderne var smukke.

Litt.: Der Oberburggraf Ahasverus von Lehndorff (1639-1688), nach handschriftlichen Quellen dargestellt von Wilhelm Hosäus, Dessau 1866; s. 12-13 referater og citater fra dagbogen vedr. Danmark; s. 122-62: Lehndorff im Dänischen Kriegsdiensten (1676-1679).

Adriaen Schagen

[70b]

På vej tilbage fra en diplomatisk sendelse til Sverige lagde Adriaen Schagens skib i okt. 1656 bi i Sundet, og han besøgte da Frederiksborg og Kronborg, inden skibet sejlede videre gennem Kattegat og Skagerak mod Nederlandene.

Reijse gedaen bij Adriaen Schagen aen de Croonen van Sweden ende Polen inden jaere 1656, uitgegeven door C.E. Warnsinck-Delprat (Werken uitg. door de Linschoten-Vereeniging, LXIX), s'Gravenhage 1968. 197 s., ill., kort.

Om Danmark s. 115-21; som bilag 5 er aftrykt Michiel de Ruyters journal med oplysninger om hans sejlads ved de danske kyster juni-juli (s. 146-50) og okt. 1656 (s. 168-73).

1658

Jan Pasek

[71]

Anm.: Flere udgaver af Paseks erindringer er nævnt i *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 1969, s. 296f, herunder en polsk udgave ved Władysław Czapliński fra 1968. Czapliński har ligeledes givet en vurdering af deres kildeværdi i en studie trykt i hans bog *O Polsce siedemnastowiecznej. Problemy i sprawy*, Warszawa 1966; den refereres af Karl-Erik Frandsen i *Historisk Tidsskrift*, 12. rk. III, 1969, s. 588-89. – Et lille uddrag af Roszneckis udgave vedr. Als er gengivet i *Fra Als og Sundeved*, Hft. 43, Sønderborg 1964, s 17-19.

1660

Kristina af Sverige

[75]

Anm.: Modtagelsen i København (dat. 15. sept.) og rejsen over Helsingør foreligger også beskrevet i nogle håndskrevne nyhedsblade, se Haakon Fiskaa: *Skrevne og trykte Nyhetsblad*, Oslo 1934, s. 54 nr. 33-34.

1662

Nils Rubinus

[76a]

[Utrykt rejsedagbog i Kgl. Bibl., Stockholm].

Litt.: Svensk rejsende, hvis skildring af Rosenborg og omgivelser findes oversat fra latin til engelsk i *Hein*, s. 143f.

1664

Nicholaas Witsen

[78a]

I 1664 rejste et nederlandsk gesandtskab under ledelse af Jacob Boreel til Moskva. Om rejsen, som gik søværts langs de danske kyster og gennem Østersøen, fortæller dels Boreels officielle beretning, dels en dagbog ført af Nicholaas Witsen. D. 21 sept. passerede skibet Skagen, de sædvanlige ceremonier fandt sted ved Kullen, og efter et ophold ved Helsingør gik rejsen forbi København og Amager til Rønne. Man besøgte byen, og derpå sattes kurs mod Riga.

Nicolaas Witsen: *Moscovische Reyse 1664-1665. Journaal en Aanteekeningen uitgegeven door Th. J.G. Locher en P. de Buck (Werken uitg. door de Linschoten-Vereeniging LXVI)*, s'Gravenhage 1966.

Om Danmark Deel 1: Journaal s. 5-10.

Biogr.: J.F. Gebhard: *Het leven van Mr. Nicolaas Cornelisz Witsen (1641-1717)*, I-II, Utrecht 1881-82.

1665

Francesco Negri [80]*Bibliogr.:* Schiötz nr. 723 og 1244.**Wouter Schouten** [81]*Bibliogr.:* Schiötz nr. 933.

1668

Friedrich August von Worgewitz [83a]

[Utrykt rejsedagbog på tysk i Bibliothèque Royale, Bruxelles].

Litt.: En kort skildring af et besøg på Rosenborg er gengivet i *Hein*, s. 144.

1670

Hieronimus Brückner [85]*Anm.:* Originalhåndskriftet opbevares i Staatsarchiv Coburg; en maskinskrevet transkription findes i universitetsbiblioteket i Uppsala.*Litt.:* Skildringen af besøget på Rundetårn og universitetsbiblioteket er efter teksten i Uppsala gengivet i *Festskrift udgivet i anledning af Universitetsbibliotekets 500 års jubilæum 28. juni 1982* (Bibliotek for Læger 1982: Supplement 1), København 1982, s. 71-73, og af besøget på Rosenborg efter originalhåndskriftet i *Hein*, s. 145.

1672

Thomas Henshaw [87]*Anm.:* Ligesom Henshaw opholdt schweizeren Johann Anton Tribolet sig ved det engelske gesandtskab i København 1672-73. Hans stambog med tegninger af københavnske lokaliteter er bevaret og nærmere omtalt i *Historiske Meddelelser om København*, 1972, s. 11-19; se også *Hein*, s. 147.**Charlotte Amélie de la Trémoille** [88]

[Memoirerne foreligger også udgivet i følgende oversættelse:]

The autobiography of Charlotte Amélie, princess of Aldenburg, née princess de la Trémoille 1652-1732, translated and ed. by Aubrey Le Blond, New York 1914. VIII, 368 s., ill.

1673

Ulrich von Werdum

[89]

Silke Cramer (Hrsg.): Das Reisejournal des Ulrich von Werdum (1670-1677). Kritische Edition eines Reiseberichtes (Helicon. Beiträge zur deutschen Literatur, hrsg. von Wulf Segebrecht, Band 11), Frankfurt / Bern / New York / Paris 1990.

Bogen er ikke set.

1675/1676

Gio. Battista Pachichelli

[91a]

I en serie breve har italieneren Pachichelli gjort rede for, hvad han har iagttaget og oplevet på en rejse gennem Europa. I et brev dateret "Dal Baltico 12. Marzo 1676" fortæller han ret udførligt om Danmark.

Memorie de' viaggi per L'Europa Christiana scritte à diversi. In occasione de' suoi ministeri dall'abate Gio. Battista Pachichelli, I-II, Napoli 1685. [20], 743, [55] s.; [6], 827, [40] s.

I bd. II, s. 674-727 (Lettera 49): "Naturali di Danimarca, Suetia, e lor dipendenze, tratti dalle Regie, Università e Cittadelle", hvor Danmark omhandles til og med s. 700; der meddeles bl.a. (s. 698) en indskrift på porten til Kronborg.

1680

Hertuginde Sophie af Hannover

[94a]

I aug. 1680 besøgte hun sammen med enkedronning Sofie Amalies broder, hertug Ernst August, enkedronningen på slottet i Nykøbing F. Rejsen gik fra Heiligenhafen over "Tollhus" og en uges tid senere samme vej tilbage. Der blev arrangeret jagt og diverteret med kontradanse. Hun undrer sig over de tarvelige vogne, der blev brugt.

Memoiren der Herzogin Sophie, nachmals Kurfürstin von Hannover, hrsg. von Adolf Köcher (Publicationen aus dem K. Preussischen Staatsarchiven, 4. Bd.), Leipzig 1879, s. 1-142.

Memoirerne er på fransk. Om besøget s. 135-37; et besøg hos kongefamilien i Glückstadt 1667 er kort omtalt s. 94-96.

Biogr. og litt.: Mathilde Knoop: *Kurfürstin Sophie von Hannover*, Hildesheim 1964, hvor der også henvises til andre udgaver.

CA. 1681-85

William Carr

[96]

Anm.: Remarks etc, London 1727, findes trykt med selvstændigt titelblad og egen paginering som bilag til: *The memoirs and several negotiations of John Ker of Kersland*, vol. 3, London 1726. – Fransk oversættelse i: *Mémoires de Mr. Jean Ker de Kersland*, Rotterdam 1738, 3e partie, s. 90-273.

1683-84

Hans Kasper von Bothmer

[96a]

Den hannoveranske diplomat fortæller om en sendelse til København og Stockholm i vinteren 1683-84. Han kom over Haderslev gennem Fyn og Sjælland til København 4. dec, havde nogle audienser og rejste videre nordpå over Helsingør. På tilbagerejsen var han atter i København 18.-29. jan., kom over isen på Store- og Lillebælt og nåede via Haderslev, Åbenrå og Husum frem til Hamburg d. 4. febr. Turen fra Stockholm til Helsingborg foregik på slæde i en kulde, der frøs vin og brændevin til is. Fra Sprogø havde nogle indefrosne og sultne franskmænd vovet sig ud og drev om på isen i 2 dage, inden de reddede sig i land.

Aus den Erinnerungen des Hans Kaspar von Bothmer. Lehr- und Wanderjahre eines hannoversch-englischen Staatsmannes um 1700, hrsg. von Karl Freiherr von Bothmer und Dr. Georg Schnath (*Quellen und Darstellungen zur Geschichte Niedersachsens*, Bd. 44), Hildesheim und Leipzig 1936. [5], VI, 123 s., port. og stamtv.

Om Danmarksrejsen s. 23-25 og 29-30.

1692

Erdmann Johann Creta

[99a]

Under en udenlandsrejse 1690-92 gjorde skolelæreren E.J. Creta fra Bayreuth bl.a. ophold i København.

[Lebens- und Reiss-Beschreibung (bis Wien und Kopenhagen).
Håndskrift i Bayreuth, Universitätsbibliothek].

Litt.: Th. Meister: Aus dem Leben eines Bayreuther Lehrers (Erdmann Joh. Creta) vor 200 Jahren (Archiv für Geschichte und Altertumskunde von Oberfranken, Bd. 22. Heft 2, Bayreuth 1903, s. 24-63); referat af Københavnsbesøget s. 32-33, jvf. s. 60. Hans detaljerede opregning af herligheder på Rosenborg er udgivet i *Heim*, s. 155-56.

1693

Johann Daniel Major [101]

Litt.: Beskrivelsen af Sønderborg slot er i dansk oversættelse fra Ny kgl. Saml. 365 fol. gengivet i *Fra Als og Sundeved*, Hft. 43, Sønderborg 1964, s. 20-23. Beskrivelsen af Rosenborg er på tysk gengivet i *Hein*, s. 156f.

Anm.: Et rejsepas for Major udstedt af hertugen af Gottorp er trykt i Rasmus Nyerups *Antiquariske Reise i Fyen*, København 1814, s. 10-14.

Mikael [Miklós] Bethlen [101a]

Den ungarske adelsmand Mikael Bethlen foretog 1691-95 en udenlandsrejse gennem det meste af Europa, som han har skildret i en dagbog. Rejsen gjaldt også Danmark, hvortil han efter et Sverigesbesøg ankom fra Helsingborg 6. okt. 1693.

Anm.: Det svenske rejseafsnit er trykt i oversættelse fra ungarsk til svensk i *Karolinska Forbundets Årsbok*, 1986. Der henvises s. 18 til en udgave af hele dagbogen på ungarsk ved József Jankovics, men uden angivelse af titel og trykkeår.

1694

Wilhelm von Nassau-Dillenburg [102a]

Prins Wilhelm besøgte på sin udenlandsrejse 1694 Danmark og Sverige.

[Printz Wilhelm von Nassau-Dillenburg: *Ausführliche Reise-Beschreibung ... Anno 1694*. Håndskrift i Stiftung Weimarer Klassik, Herzogin Amalia Bibliothek, Weimar].

Litt.: Der skal være meddelt uddrag af håndskriftet i *Nassovia* 12, 1911, men dette tidsskrift har ikke været tilgængeligt. – Uddrag vedr. Rosenborg i *Hein*, s. 157.

1697

Jacob Heinrich Zerneck [104a]

Som student foretog Zerneck juli-aug. 1697 en udflugt fra Rostock til København, hvor han besøgte universitetet og byens seværdigheder. Efter afstikkere til Frederiksborg og Roskilde sejlede han tilbage mod Rostock, men landede på grund af stormvejr i Danzig.

[Håndskreven beretning på tysk i biblioteket i Gdańsk, Ms. 852].

Litt.: Referater og citater fra håndskriftet i *Beiträge zur Geschichte der Stadt Rostock*, V, Rostock 1909, s. 379-80, og Walter Fr. Heinr. Zerneck: *Jacob Heinrich Zerneck Bürgermeister und Chronist von Thorn (1672-1741)* (Geschichte der Familie Zerneck, II), Riesenberg Westpr. 1909, s. 14.

1700

Johann Eberhardt Zetzner [107]

Litt.: Norsk Idyl. Udtog af en Strasborger Kjøbmands Oplevelser i Aaret 1700, ved Henrik Scharling, København 1906; om Danmark s. 56-58.

Bibliogr.: Schötz nr. 1216.

Joseph Franz Zeller [107a]

Joseph Franz Zeller fra Graz rejste år 1700 over Lübeck til København og fortsatte til Sverige via Helsingør.

[Uudgivet håndskrift i Steiermärckische Landesarchiv, Graz].

Litt.: Herwig Ebner: *Das Itinerarium Zellerianum* (Festschrift Hermann Wiesflecker zum sechzigsten Geburtstag, hrsg. von Alexander Novotny und Othmar Pickl, Graz 1973, s. 219-30; kort over rejseruten s. 229; nogle oplevelser fra Danmark er citeret s. 226, 228 og 230).

CA. 1700/1701

William Oliver [107b]

Den engelske læge William Oliver har i et brev aflagt rapport om et besøg i København og en udflugt til Hven. Han interesser sig næsten udelukkende for lærdomsinstitutioner som Universitetet, bibliotekerne, Ole Rømers observatorium og Rundetårn, men omtaler også kostbarheder på Rosenborg og sjældenheder i det kgl. Kunstkammer.

A letter from dr. William Oliver to the publisher giving his remarks in a late journey into Denmark and Holland (*Philosophical Transactions*, vol. XXIII for the years 1702 and 1703, London 1704, s. 1400-1410).

Litt.: Citat vedr. Det kgl. Bibl. i E.C. Werlauff: *Historiske Efterretninger om det store kongelige Bibliothek i Kiøbenhavn*, 1844, s. 112 note d.

